

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 352.9

Юрій БОРИСЕНКО

Юр'ївська районна рада Дніпропетровської області

ПІДХІД ДО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ, ОРІЄНТОВАНОГО НА ГРОМАДУ: СУТНІСТЬ, ЗАВДАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглядаються основні методологічні положення підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду. Розглядаються завдання підходу до місцевого розвитку за участі громад, запропонований у Програмі розвитку ООН. Показується, що саме через реалізацію принципів, методів та інструментів активізації громад за моделлю «community-based development» має відбуватись подальше поширення підходу в Україні. Визначаються перспективи поширення цього підходу в Україні, зокрема: вивчення існуючих у світі моделей формування мережевих систем місцевого розвитку; розроблення на цьому підґрунті комплексу наукових положень щодо формування мережевих систем місцевого розвитку в Україні; обґрунтування механізму імплементації стандартизованих практик підтримки мережевих систем місцевого розвитку, який реалізується органом місцевого самоврядування шляхом інституціоналізації необхідних змін у формах, методах, процедурах діяльності на основі впровадження відповідних внутрішніх стандартів.

Ключові слова: децентралізація, об'єднання громад, місцеве самоврядування, мережа місцевого розвитку, підхід до місцевого розвитку, орієнтований на громаду, проекти місцевого розвитку.

Yurii Borysenko. Community-based approach to local development: the essence, the objectives, the special features of the proliferation in Ukraine

The main methodological principles of the community-based approach to local development are considered. It also considered the key tasks of the community based approach to local development, which applies United Nations Development Programme (UNDP) in Ukraine. It was concluded that it is through the implementation of the principles, methods and tools for community revitalization based on «community-based development» model should take place further approach's spread in Ukraine. The prospective of the presented approach proliferation in Ukraine are identified, in particular: to study existing in the world models of the local development network systems' formation; to develop of this ground a scientific statements' complex concerning the local development network formation in Ukraine; to justify the mechanism of the local development network support standardized practices' implementation, implemented by the local government through the institutionalization of the necessary changes in the forms, methods and procedures on the relevant internal standards' basis.

Key words: decentralization, community integration (amalgamation), local government, local development framework, community-based approach to local development, local development projects.

Нерідко спроби місцевої влади вирішити наявні проблеми без залучення громади не сприяють досягненню позитивних результатів. Тоді пасивність населення, його нездатність вирішувати власні проблеми стають одними з основних стримуючих факторів успішного розв'язання муніципальних проблем і забезпечення сталого

© Борисенко Ю. В., 2016

Public Administration and Local Government, 2016, issue 4(31)

розвитку громад. Для забезпечення сталого розвитку громади органам місцевого самоврядування необхідно шукати можливості та цілеспрямовано працювати для запуску процесу соціальної мобілізації або принаймні забезпечити сталість процесу громадської активності, що виникла стихійно. Представники органів місцевого самоврядування мають розуміти, що єдиною опорою для органів місцевого самоврядування є сама громада. І той, хто зможе ефективно залучити до своєї діяльності фактично необмежені ресурси громади, зможе забезпечити розвиток свого міста, району, села. Адже громада, яка одного разу згуртувалася навколо вирішення нагальної проблеми та отримала позитивний результат від спільної діяльності, є достатньо мотивованою для нових звершень заради власного благополуччя.

Серед багатьох підходів, які мають забезпечити розвиток територій, найбільш поширеним стає підхід до місцевого розвитку, орієнтований на громаду (community-based local development), що передбачає активну участь людей у вирішенні питань місцевого значення та задоволенні потреб громад: спільне визначення способів вирішення місцевих проблем і спільна діяльність із втілення ухвалених рішень [3; 4]. Підхід базується на розумінні того, що жодна особа, організація або орган влади не в змозі вирішити всі місцеві проблеми лише власними зусиллями. Для цього потрібне партнерство активної громади, приватного сектору, органів місцевого самоврядування та місцевих органів влади різних рівнів, інших національних та іноземних організацій. Визначення місцевих пріоритетів, узгодження їх з місцевою владою, планування та об'єднання зусиль для їхнього втілення допомагають громадам розбудувати довіру між їхніми членами та всіма партнерами, спроможність до довгострокової діяльності [3].

А. Піке, А. Родрігес-Розе та Дж. Томані дослідили основні методологічні засади місцевого та регіонального розвитку [16]. Особливості методології розвитку, орієнтованого на громаду, ґрунтовно вивчив Н. Кумар [13]. Окреме дослідження за участі П. Донгіра, Дж. Домелена та Е. Острома присвячено підходу до розвитку «за участі громади» [11]. Критичне порівняльне дослідження підходів «community-based local development» та «community-driven local development» здійснено в праці Г. Мансурі та В. Рао [14]. Нову стратегію застосування розвитку за участі громади у місцевих системах урядування дослідили Н. Ннанта та Е. Інносент [15]. У праці С. Танаки, Дж. Сінгха та Д. Сонгко подано особливості імплементації підходу до розвитку «за участі громади» з позиції донорів [17]. Дж. Феарон, М. Хамфрі, Дж. Вейнштейн досліджували можливості розвитку, орієнтованого на громаду, як фактору збільшення соціальної згуртованості на територіях, де відбулися військові конфлікти [12].

Аналітичні звіти, практичні посібники та описи успішних практик з реалізації підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, видаються в межах реалізації міжнародних проектів і програм, публікуються на їх офіційних веб-ресурсах (www.cba.org.ua; www.msdp.undp.org.ua; <http://cba.org.ua>; <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>; www.rozvytok.in.ua).

Вітчизняні дослідники приділили значну увагу проблемам місцевого розвитку, орієнтованого на громаду. Так, у колективній монографії за редакцією Ю. Петрушенка «Місцевий розвиток за участі громади» досліджено теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, а також інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду [4]. Ю. Петрушенко у співавторстві з Н. Костюченко в праці «Політика місцевого розвитку, заснована на участі територіальних громад» дослідили формування та реалізацію політики місцевого розвитку, заснованої на участі територіальних громад [8]. Умови та перешкоди реалізації місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, подано в публікації Міжнародного центру перспективних досліджень у співавторстві М. Бороди, О. Татаревського та І. Шевлякова «Місцевий розвиток, орієнтований на

громаду: умови та перешкоди» [3]. Парадигмальне обґрунтування механізмів поєднання організації та самоорганізації суб'єктів місцевого та регіонального розвитку в децентралізованій системі публічно-владних відносин досліджував О. Молодцов [5 – 7]. У попередніх публікаціях ми розглянули окремі методологічні положення та практику застосування підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, Юр'ївською районною радою Дніпропетровської області [1], формування мережесистем місцевого розвитку з використанням потенціалу соціальних мереж [2].

Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання забезпечення місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, шляхом реалізації новітніх форм співробітництва громад, соціальної мобілізації та активізації громад, формування мережесистем в умовах поширення процесів децентралізації в Україні. З огляду на це метою статті є висвітлення основних методологічних положень підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, та визначення перспектив поширення цього підходу в Україні.

Розвиток, орієнтований на громаду, визначається Світовим банком як підхід, що надає громадам можливість здійснювати контроль за плануванням рішень та інвестиційних ресурсів для проектів місцевого розвитку [11]. Основна ідея полягає в тому, що саме громада найкраще знає, яким чином можна поліпшити життя, які ресурси потрібні для цього, і може об'єднатися для вирішення нагальних локальних проблем [17]. Це ініціатива, за якої здійснення контролю за процесом розвитку, ресурсами та прийняттям рішень надається територіальним громадам [15].

У теорії розвитку, яка описує цей підхід, використовуються дві основні моделі: «community-based development» та «community-driven development». Перша українською мовою зазвичай перекладається як розвиток, орієнтований на громаду, друга – розвиток за участі громади. До середини 1990-х рр. ці терміни у світовій економічній літературі розглядалися як синоніми. Сьогодні вони розмежовуються, хоча офіційно так і не затверджені. «Community-based development» передбачає активне включення бенефіціарів у процес управління, прийняття та впровадження рішень, а «community-driven development» – це розвиток за участі громади, за якого спільноти мають безпосередній контроль за визначальними рішеннями проектів розвитку, включаючи управління інвестиційними фондами [14]. Відповідно поняття «community-based development» має більш широке концептуальне поле, ніж поняття «community-driven development».

Підхід до місцевого розвитку за участі територіальних спільнот передбачає:

- спрямованість на громаду (а саме на громадську організацію або представницький місцевий орган територіальної громади);
- спільну відповідальність громади за планування проекту та його складових частин (громада самостійно обирає найбільш нагальну проблему для вирішення);
- трансфер ресурсів до громади й подальший громадський контроль за ресурсами;
- включення громади у процес упровадження проектів безпосередньо або опосередковано через управління та спостереження за підрядниками чи операційними та експлуатаційними функціями;
- застосування громадського оцінювання та моніторингу [15; 17].

За такого підходу місцеві спільноти часто співпрацюють з організаціями підтримки та постачальниками суспільних послуг, у тому числі обраними органами місцевого самоврядування, приватним сектором, неурядовими організаціями та центральними державними установами. Такий підхід дозволяє забезпечити місцеві громади соціальними та підприємницькими послугами, організувати економічну діяльність та раціонально використовувати ресурси, наділити бідні верстви населення ресурсами, підвищити їх безпеку та поліпшити управління цими ресурсами.

Підхід до місцевого розвитку за участі громади передбачає надання територіальній спільноті прямого фінансування, причому сама громада приймає рішення, на що ці кошти будуть спрямовані. Громада самостійно реалізовує проект і несе відповідальність за нього, проводить моніторинг його виконання. Такий спосіб фінансування є тим інститутом, який мотивує громаду до самоорганізації, ініціативної діяльності та плідної співпраці з владою.

Основні завдання підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду:

– поліпшення умов життя громад сіл, селищ і малих міст в Україні шляхом комплексного відновлення, ефективного використання та системного управління базовими об'єктами місцевої інфраструктури і поліпшення якості та доступності послуг за рахунок громадських ініціатив самодопомоги;

– створення довіри до процесу прийняття рішень місцевою владою, сприяння діалогу між громадянами та владою. Мобілізація громадських ресурсів, порозуміння та співпраця між громадянами, їхніми організаціями, іноземними донорами та місцевою владою мають стати підґрунтям для планування довгострокового розвитку муніципалітету;

– поліпшення інституційної спроможності, зокрема професійних знань і навичок самоврядних організацій громади, місцевих органів влади та муніципальних установ щодо започаткування та підтримки партнерства, визначення потреб і пріоритетів громади, методів планування, управління та моніторингу в межах місцевого самоврядування за участю громадськості;

– сприяння розширенню впливу місцевих громад шляхом створення механізмів гласного діалогу, надаючи можливості всім громадянам від самого початку бути рівноправними учасниками в плануванні та мобілізації ресурсів.

– доведення ефективності та дієвості партнерства місцевої влади, громад та інших зацікавлених сторін у реалізації ініціатив місцевого розвитку, поширення цього практичного досвіду в Україні, сприяння врахуванню його під час розроблення політики та здійснення реформ у сфері місцевого розвитку і належного врядування [3].

В Україні підхід до місцевого розвитку, орієнтований на участь громад, системно впроваджує Програма розвитку ООН (ПРООН). Цей підхід ПРООН пов'язаний із забезпеченням реалізації концепції сталого розвитку та підтриманням довгострокових цілей розвитку країни, затверджених у 2003 р. в національному звіті «Цілі розвитку тисячоліття – Україна». До таких належать: зниження рівня бідності, забезпечення якісної освіти протягом життя, просування гендерної рівності, зниження рівня дитячої смертності, поліпшення материнського здоров'я, зниження рівня та швидкості поширення ВІЛ/СНІДу й туберкульозу, забезпечення сталості природного середовища [9].

Відповідно до програмних документів ПРООН, загальна мета підходу, що орієнтується на участь громади, полягає у створенні сприятливого середовища для забезпечення довгострокового сталого соціально-економічного та суспільного розвитку на місцевому рівні шляхом сприяння ініціативам самоврядування й таким ініціативам, які втілюються місцевими громадами, що робитимуть внесок у загальний розвиток людства й допомагатимуть досягненню Україною цілей розвитку тисячоліття.

Конкретні завдання підходу до місцевого розвитку за участі громад, який застосовує ПРООН в Україні, є такими:

1. Поліпшення умов життя в сільських, напівміських і міських громадах в усій Україні шляхом сприяння сталому відновленню, управлінню та забезпеченню роботи базової соціальної та муніципальної інфраструктури та служб за рахунок муніципальних ініціатив самодопомоги. Громадські організації, відповідні місцеві (сільські й міські), районні та регіональні органи влади здійснюють відновлення

Local Government

базової соціальної інфраструктури та муніципальних служб відповідно до пріоритетів, визначених цілями розвитку тисячоліття.

2. Доведення ефективності спільного місцевого врядування та механізмів децентралізованого управління на всій території України з надання соціальних послуг шляхом просування та підтримки партнерських громадських організацій, що діють за принципами самоврядування та запроваджують ініціативи самопомоги на засадах співпраці з місцевою владою, приватним сектором та іншими зацікавленими партнерами.

Формалізація діалогу між громадськими організаціями та місцевою владою відбувається шляхом створення форумів місцевого розвитку та подібних утворень. До участі у форумах місцевого розвитку залучаються представники місцевої влади та громадських організацій, представники приватного сектору, представники компаній, що надають комунальні послуги, представники місцевих недержавних організацій.

3. Поліпшення відповідних професійних умінь та знань громадських організацій та органів місцевої влади з метою започаткування та підтримки партнерської співпраці в процесі місцевого розвитку у справах соціально-економічного розвитку та надання соціальних послуг.

На початку XXI ст. проекти економічного розвитку, засновані на задоволенні потреб суспільства та безпосередньо за його участі, стали важливою формою фінансової підтримки територіальних спільнот. Підходи, засновані на участі територіальних спільнот, значною мірою зосереджені на поліпшенні місцевого управління шляхом інституціоналізації процесів на локальному рівні. Такі підходи можуть зміцнити національну систему міжурядової передачі ресурсів і дозволяють орієнтуватися на місцеві пріоритети під час розподілу ресурсів. При цьому для того щоб збільшити ефективність підходів, заснованих на участі територіальних спільнот, важливе значення має довгострокове інвестування, ретельно розпланований моніторинг та чітка система оцінювання результатів.

В Україні діяли три проекти ПРООН, що використовували підхід до місцевого розвитку за участі громад: Програма розвитку та інтеграції Криму; Чорнобильська Програма відновлення та розвитку; Муніципальна програма врядування та сталого розвитку. Один проект продовжує діяти досі – «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Усі вони застосовували підхід соціальної мобілізації, але мали свої завдання, цільову аудиторію та організаційну структуру.

Проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» – спільний проект ЄС та ПРООН, започаткований в Україні у 2007 р. Проект впроваджується ПРООН в Україні за підтримки Уряду України. На місцевому рівні він співпрацює з громадами-учасницями (самоврядними організаціями громад, активістами та безпосередніми мешканцями громад) та місцевими органами влади (сільськими, селищними, міськими головами та радами, районними радами, районними державними адміністраціями). Метою проекту є створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні шляхом сприяння самоорганізації громад, розроблення та впровадження невеликих за обсягом громадських ініціатив у всіх областях України.

У межах першої фази проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на реалізацію ініціатив громад було виділено близько 91 млн грн, ще близько 88 млн грн було виділено з місцевих бюджетів як співфінансування, близько 14 млн грн зібрали самі громади, а 3 млн грн інвестував приватний сектор. Середня вартість проекту громади становила близько 150 тис. грн. Проект мобілізував більше ніж 418 тис. мешканців сільських територій, які самоорганізувались у громадські організації, в основі яких – принцип спільного врядування [4; 9]. Разом перші два етапи проекту показали дієвість залучення громад для забезпечення сталого розвитку, що було

**Основні результати першої та другої фаз проекту ЄС/ПРООН
«Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»**

Фази проекту	Період реалізації	Бюджет, млн євро	Реалізовано проектів громад
I	грудень 2007 р. – червень 2011 р.	13,3	1 303
II	червень 2011 р. – 2014 р.	17,1	Понад 900

продемонстровано на прикладі 25 регіонів, 338 районів, 1 975 сільських/міських рад і 2 052 громад. Структури підтримки, а саме організації громад, форуми місцевого розвитку, обласні координаційні ради, ресурсні центри громад експерти визнали необхідними інструментами для реалізації принципів колективного управління і сталого розвитку на місцевому рівні [10].

Триває третя фаза проекту (2014 – 2017 рр.), що відповідає пріоритетам Програми Східного партнерства та Національної індикативної програми для України (2011 – 2013 рр.), а також угодам між ООН/ПРООН та Урядом України та між ЄС та проектом «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» про співфінансування та впровадження [8].

За період 8 років проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» надав підтримку понад 2 000 проектів місцевого розвитку. Як правило, місцеві органи влади сплачували 46,4 % вартості проектів з питань розвитку громад, проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» – 44,8 %, цільові громади – 7,3 %, приватний сектор – 1,5 %. Це сприяло поліпшенню якості освіти, якості послуг у системі охорони здоров'я, енергоефективності, сфері зайнятості та довкіллі, що принесло користь більше ніж 2,5 млн українських громадян. Більше того, 60 районів, 228 сільських/міських рад, 224 громади виступили з ініціативою здійснити реплікацію методології місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, в межах проведення тренінгів і незначної грантової підтримки. Партнерські органи влади також продемонстрували готовність до запропонованої реплікації і висловили потребу в її здійсненні [10]. Аналіз ефективності проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» засвідчив, що, незважаючи на його інфраструктурний характер, основним досягненням проекту стала соціальна мобілізація жителів громад, яка зумовила активізацію потенціалу колективних дій і бажання людей допомогти самим собі [9].

Проекти ПРООН в Україні, що застосовували підхід до місцевого розвитку, орієнтований на участь громад, створили можливості для забезпечення послідовності й узгодженості української національної політики щодо місцевого розвитку. Ці проекти відіграють значну роль у поширенні методів розвитку, орієнтованих на залучення громад, саме тоді, коли це особливо необхідно для підтримки урядових зусиль в оновленні підходів до розв'язання проблем місцевого розвитку в спосіб, що відповідає стандартам ЄС. Крім того, ці проекти можуть бути основою для здійснення довгострокових проектів регіонального розвитку в Україні [4].

Можна погодитись із думкою дослідників, які вважають, що підходи до місцевого розвитку за участі громад, що були застосовані та продовжують застосовуватися в Україні як міжнародними, так і урядовими програмами, більше спрямовані на забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень стосовно розвитку територій (модель «community-driven development»), ніж на забезпечення системного використання ресурсів місцевих вигодонабувачів (територіальної спільноти, місцевого бізнесу, інститутів громадянського суспільства) для поліпшення життя місцевої громади (модель «community-based development») [12]. На нашу

думку, саме шляхом реалізації принципів, методів та інструментів активізації громад за цією моделлю має відбуватися подальше поширення підходу в Україні.

Таким чином, у статті наведено основні методологічні положення підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, визначено перспективи поширення цього підходу в Україні. Це дає можливість визначити актуальність подальшого наукового дослідження підходів до забезпечення місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, шляхом реалізації новітніх форм співробітництва громад, соціальної мобілізації та активізації громад, формування мережевих систем в умовах поширення процесів децентралізації в Україні.

Напрями подальших досліджень та практичної реалізації результатів дослідження вбачаємо: у дослідженні сучасних викликів і тенденцій регіонального та місцевого розвитку в Україні; здійсненні комплексного аналізу наукових досліджень у сфері підтримки регіонального та місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, та особливостей становлення відповідних підходів в Україні; вивченні існуючих у світі моделей формування мережевих систем місцевого розвитку; розробленні на цьому підґрунті комплексу наукових положень щодо формування мережевих систем місцевого розвитку в Україні; обґрунтуванні механізму імплементації стандартизованих практик підтримки мережевих систем місцевого розвитку, який реалізується органом місцевого самоврядування шляхом інституціоналізації необхідних змін у формах, методах, процедурах діяльності на основі впровадження відповідних внутрішніх стандартів.

Список використаних джерел / List of references

1. **Борисенко Ю. В.** Підхід до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду: основні методологічні положення та практика застосування Юр'ївською районною радою Дніпропетровської області / Юрій Борисенко // Управління інноваційним розвитком території : матеріали наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 30 жовт. – 30 листоп. 2015 р. / за заг. ред. Ю. П. Шарова. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2015. – С. 99 – 102. – Режим доступу : http://www.dbuapa.dp.ua/konf/konf_dridu/2015_11_30_mater_mup_.pdf [Borysenko Yu. V. Pidkhdid do mistsevoho rozvytku, oriientovanoho na hromadu: osnovni metodolohichni polozhennia ta praktyka zastosuvannia Yurivskoiu raionnoiu radoiu Dnipropetrovskoi oblasti / Yurii Borysenko // Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom terytorii : materialy nauk.-prakt. konf., m. Dnipropetrovsk, 30 zhovt. – 30 lystop. 2015 r. / za zah. red. Yu. P. Sharova. – Dnipropetrovsk : DRIDU NADU, 2015. – S. 99 – 102. – Rezhym dostupu : http://www.dbuapa.dp.ua/konf/konf_dridu/2015_11_30_mater_mup_.pdf].

2. **Борисенко Ю. В.** Формування мережевих систем місцевого розвитку із використанням потенціалу соціальних мереж / Ю. В. Борисенко // Забезпечення конструктивного діалогу між владою та суспільством : матеріали наук.-практ. конф., м. Одеса, 28 квіт. 2016 р. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2016. – С. 148 – 151 [Borysenko Yu. V. Formuvannia merezhevykh system mistsevoho rozvytku iz vykorystanniam potentsialu sotsialnykh merezh / Yu. V. Borysenko // Zabezpechennia konstruktynvnoho dialohu mizh vladoiu ta suspilstvom : materialy nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 28 kvit. 2016 r. – Odesa : ORIDU NADU, 2016. – S. 148 – 151].

3. **Борода М.** Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: умови та перешкоди / Максим Борода, Олександр Татаревський, Ігор Шевляков ; Міжнар. центр персп. дослідж. – Київ : Оптима, 2011. – 58 с. [Boroda M. Mistsevyi rozvytok, oriientovanyi na hromadu: umovy ta pereshkody / Maksym Boroda, Oleksandr Tatarevskiy, Ihor Shevliakov ; Mizhnar. tsentr persp. doslidzh. – Kyiv : Optyma, 2011. – 58 s.].

4. **Місцевий** розвиток за участі громади : монографія : у 2 т. / за заг. ред. Ю. М. Петрушенка. – Суми : Університет. кн., 2013. – Т. 1 : Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду. – 354 с. ; 2014. – Т. 2 : Інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду. – 368 с. [Mistsevyi rozvytok za uchasti hromady : monohrafiia : u 2 t. / za zah. red. Yu. M. Petrushenka. – Sumy : Universytet. kn., 2013. – T. 1 : Teoretichni osnovy staloho mistsevoho rozvytku, oriientovanoho na hromadu. – 354 s. ; 2014. – T. 2 : Instytutsiini ta prykladni aspekty upravlinnia mistsevym rozvytkom, oriientovanyim na hromadu. – 368 s.].

5. **Молодцов О. В.** Методологічні установки сільської парадигми місцевого та регіонального розвитку: загальна характеристика основних ідей та принципів / О. В. Молодцов // 36. наук. пр. НАДУ / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – Київ : Вид-во НАДУ, 2005. – Вип. 1. – С. 51 – 57 [Molodtsov O. V. Metodolohichni ustanovky sitovoi paradyhmy mistsevoho ta rehionalnoho rozvytku: zahalna kharakterystyka osnovnykh idei ta pryntsypiv / O. V. Molodtsov // Zb. nauk. pr. NADU / za zah. red. V. I. Luhovoho, V. M. Kniazieva. – Kyiv : Vyd-vo NADU, 2005. – Vyp. 1. – S. 51 – 57].
6. **Молодцов О. В.** Сільська парадигма територіального розвитку: сутність, логіка впровадження : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / Молодцов О. В. ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Київ, 2010. – 36 с. [Molodtsov O. V. Sitova paradyhma terytorialnoho rozvytku: sutnist, lohika vprovadzhennia : avtoref. dys. ... d-ra nauk z derzh. upr. : 25.00.01 / Molodtsov O. V. ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy. – Kyiv, 2010. – 36 s.].
7. **Молодцов О. В.** Сільський принцип місцевого та регіонального розвитку: методологічний аспект / О. В. Молодцов // Вісн. НАДУ. – 2005. – № 2. – С. 258 – 265 [Molodtsov O. V. Sitovyi pryntsyp mistsevoho ta rehionalnoho rozvytku: metodolohichni aspekt / O. V. Molodtsov // Visn. NADU. – 2005. – № 2. – S. 258 – 265].
8. **Петрушенко Ю. М.** Політика місцевого розвитку, заснована на участі територіальних громад / Ю. М. Петрушенко, Н. М. Костюченко // Науч. труды ДонНТУ. Сер. «Экономическая». – 2014. – № 3. – С. 40 – 51 [Petrushenko Yu. M. Polityka mistsevoho rozvytku, zasnovana na uchasti terytorialnykh hromad / Yu. M. Petrushenko, N. M. Kostiuchenko // Nauch. trudy DonNTU. Ser. «Экономическая». – 2014. – № 3. – S. 40 – 51].
9. **Петрушенко Ю. М.** Методологічні засади фінансування місцевого розвитку за участі територіальних громад / Петрушенко Юрій. – Режим доступу : http://dSPACE.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12610/2/Methodologichni_zasady_ffinansuvannja_miscevogo_rozvytku_za_uchasti_terytorial_nyh_gromad.pdf [Petrushenko Yu. M. Metodolohichni zasady finansuvannia mistsevoho rozvytku za uchasti terytorialnykh hromad / Petrushenko Yurii. – Rezhym dostupu : http://dSPACE.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12610/2/Methodologichni_zasady_ffinansuvannja_miscevogo_rozvytku_za_uchasti_terytorial_nyh_gromad.pdf].
10. **Сах Дж.** Посібник із впровадження проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» – третя фаза / Джейсінгх Сах. – 2015. – 188 с. [Sakh Dzh. Posibnyk iz vprovadzhennia proektu «Mistsevyi rozvytok, oriientovanyi na hromadu» – tretia faza / Dzheisinhkh Sakh. – 2015. – 188 s.].
11. **Dongier, P., Domelen, J. V., and Ostrom, E. et. al.** (2011). Community-driven development. Chapter 9. In Poverty Reduction Strategy Paper Sourcebook (pp. 301 – 331). Washington, D.C. : World Bank.
12. **Fearon, J. D., Humphreys, M., and Weinstein, J. M.** (2009). Can development aid contribute to social cohesion after civil war? Evidence from a field experiment in post-conflict Liberia. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 99/2, 287 – 291.
13. **Kumar, N.** (2003). Community-driven development: a study methodology. Operations Evaluation Department. Retrieved from www.communityeldis.org.
14. **Mansuri, G., and Rao, V.** (2004). Community based and driven development: a critical review. *The World Bank Research Observer*, 19(1), 1 – 39.
15. **Nnanta, N. E., and Innocent, E. O.** (2013). Community driven development in the local government system: a new strategy. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 3 (1), 1 – 15.
16. **Tanaka, S., Singh, J., and Songco, D.** (2006). A review of community-driven development and its application to the Asian Development Bank. Asian Development Bank.
17. **Pike, A., Rodriguez-Pose, A., and Tomaney, J.** (Eds.) (2010). *Handbook of Local and Regional Development*. London & New York : Routledge.

Надійшла до редколегії 15.09.16